

BUXORODA RUS DIASPORASI SHAKLLANISHINING TARIXIY ILDIZLARI. (XIX ASRNING 80-YILLARIDAN VA XX ASRNING 40-YILLARIGACHA)

Saparbayeva E.D.

Navoiy davlat konchilik va texnologiya universiteti “Ijtimoiy gumanitar fanlari va jismoniy tarbiya” kafedrasida assistenti

Tayanch soʻzlar: Buxoro amirligi, Chor Rossiyasi, agentlik, shartnoma, Sharqiy Buxoro, Yangi Buxoro, aholini roʻyxatga olish, koʻchirish, posyolka, millat, ijtimoiy tarkib, demografiya, migratsiya, ijtimoiy munosabatlar, madaniy aloqalar.

Ключевые слова: Бухарский эмират, царская Россия, ведомство, договор, Восточная Бухара, Новая Бухара, перепись, расселение, нация, социальный состав, демография, миграция, общественные отношения, культурные связи.

Key words: Bukhara Emirate, Czarist Russia, agency, contract, East Bukhara, New Bukhara, census, resettlement, settlement, nation, social composition, demography, migration, social relations, cultural relations.

Резюме:

Maqolada ruslarning Buxoro amirligi hududlariga kirib kelishi va tarqalishi bilan bogʻliq boʻlgan maʼlumotlar tarixiy izchilikda tahlilga tortiladi. Ruslarni tarixning keyingi bosqichlarida Buxoro shahri va unga tutashgan hududlar boʻylab tarqalishi, kasb-kori, kundalik turmush tarzi va tarqalish geografiyasi yuzasidan atroflicha mulohaza yuritiladi. Chor Rossiyasining koʻchirish siyosati va Buxoroda sovet hokimiyatining oʻrnatilishining ruslar sonining ortishiga koʻrsatgan taʼsiri yuzasidan xulosalar chiqariladi.

Резюме:

В статье в историческом контексте анализируются данные, связанные с проникновением и распространением русских на территориях Бухарского эмирата. На более поздних этапах истории подробно обсуждаются распространение русских в городе Бухаре и прилегающих районах, занятия, повседневный образ жизни и география распространения. Сделаны выводы относительно переселенческой политики царской России и влияния установления Советской власти в Бухаре на увеличение численности русских.

Summary:

The article analyzes the data related to the penetration and spread of Russians in the territories of the Bukhara Emirate in a historical context. At later stages of history, the spread of Russians in the city of Bukhara and adjacent areas, occupations, daily life and geography of spread are discussed in detail. Conclusions are made regarding the resettlement policy of Tsarist Russia and the impact of the establishment of Soviet power in Bukhara on the increase in the number of Russians.

Kirish. Mavzuni tadqiq qilishda O‘zbekiston milliy arxivi fondalarida saqlanayotgan yig‘ma jildlar hamda bir guruh olimlar tomonidan e‘lon qilingan qator maqolalardan keng foydalanildi. Rus tarixchisi R.Yu. Pohekayev rus-kazak bo‘linmalarining tarixini o‘rganishga bag‘ishlangan maqolasida Buxoro amirligida harbiy xizmatni o‘tayotgan ruslarga oid qiziqarli va asoslangan ma‘lumotlarni keltirib o‘tadi. Uning fikricha ruslarning amirlik hududiga kirib kelishi bevosita harbiy tartibotlar bilan bog‘liqligini va rus-kazak bo‘linmalarining ushbu hududlarda harakatlanishi bevosita amirlikning taklifi bilan amalga oshyotganligini alohida ta‘kidlab o‘tadi. Tarixchi olim A. G‘ofurov esa o‘zining tadqiqotlarida Buxoro xalqlarining milliy bag‘rikengligi to‘g‘risida mulohaza yuritish barobarida ruslarning amirlik yerlariga kirib kelishi bilan bog‘liq aniq dalillar keltirib o‘tadi. Buxoro ruslarining sonini aniqlash, ularning ijtimoiy tarkibi bilan bog‘liq ma‘lumotlar va demografik o‘zgarishlarini aniqlash maqsadida biz O‘zbekiston milliy arxivi fondlarida saqlanayotga qator yig‘ma jildlarga murojaat qildik. Xullas, ushbu mavzuni tadqiq etish bilan bog‘liq hujjatlar o‘rganilayotgan mavzuga oid aniq xulosalar ishlab chiqish uchun yetarli deb bilamiz.

Muhokama va natija. Buxoro amirligi ko‘p millatli davlat bo‘lib, tarixning hamma bosqichida ushbu mamlakatdan turli millat vakillarini uchratish imkoni mavjud bo‘lgan. Buxoro amirligi hududlarida o‘zbeklardan tashqari yigirmadan ortiq millat va elatlarning birgalikda yashab kelishgan. Bu mamlakatlarda aholini etnik jihatdan ajratishdan ko‘ra qabilaviy va diniy jihatdan ajratish muhimroq sanalgan. Buxoro amirligi hududlarida aholini ro‘yxatga olish ishlari tarixning biror bosqichida amalga oshirilmagan. Ammo bu mamlakatda aholining soni bilan bog‘liq tartibotlar mavjud bo‘lmagan degani emas. Aholining soni, tarkibi va boshqa hisobotlar ma‘muriy bo‘linmalar tomonidan yuritilgan, ammo ularni umulashtirish, statistik jihatdan tahlil qilish tajribasi shakllanmagan. Soliq organlarida asosan xo‘jaliklar soni to‘g‘risida, ularga tegishli mulklar va to‘lagan soliqlari to‘g‘risida ayrim ma‘lumotlar uchraydi. Xullas bizning davlatchilik tajribamizda aholini milliy va etnik jihatdan guruhlarga ajratish yuzasidan hisobotlar tayyorlanmagan.

1888 yil 18-23-iyunda bo‘lib o‘tgan muzokaralarda Buxoro amiri Abdulahadxon bilan rus diplomati N.V. Charikov Buxoro shahridan 20 chaqirim uzoqlikdagi janubiy hududda rus shaharchasi qurilishi haqida protokol imzolandi.

Natijada qisqa vaqt ichida hozirgi Kogon shahri o‘rnida milliy tarkibi asosan yevropa xalqlaridan iborat bo‘lgan Yangi Buxoro shahri barpo etildi. Dastlabki ma‘lumotlarga ko‘ra, Yangi Buxorodagi ruslarning soni 1892 yilda 990 kishini

tashkil etgan [i]. Sanoat korxonalar va temir yo‘l tarmoqlarining qurilishi va kengayishi evaziga ko‘chib keluvchilarning soni ortib borib, shahar aholisining milliy tarkibida o‘zgarishlar kuzatilib va mihojirlarning ko‘payishi kuzatilgan.

1893-yilda Rossiyada chop etilgan “Niva” jurnalida Yangi Buxorodagi yevropalik aholining milliy tarkibi xususida qiziqarli ma’lumot berilgan. Unga ko‘ra, shahar aholisining milliy tarqibi xilma-xil bo‘lib, shaharning 2500 nafarlik aholisidan 345 nafari ruslar, 50 nafari polyaklar, 30 nafari nemislar, 10 nafari yunonlar, 40 nafari gruzinlar va osetinlar, 155 nafari armanlar, 15 nafari tatar va boshqirdlar, 345 nafarini yahudiylar tashkil etgan. Aholining ijtimoiy tarkibida erkaklar 1939 nafar bilan yetakchilik qilgan. Shaharda ayollar soni 284 nafarini, bolalar soni 277 nafar ekanligi qayd etib o‘tilgan [ii]. Ammo bizning fikrimizcha ushbu ma’lumotlarda ruslarning soni muammoli tarzda ko‘rsatilgan. Chunki 1892 yilda 990 nafarni tashkil etgan ruslar soni bir yilda 660 nafarga qisqarishi ko‘chirish siyosati davom etayotgan va yangi shahar qurilayotgan vaziyatga mos kelmaydi. Xuddi shu davrda ruslarning soni ming kishidan rtiqni tashkil etgan.

1895 yilga kelganda Yangi Buxoroda yashovchi temir yo‘l xodimlaridan tashqari 1500 nafar yevropalik aholi yashaganligi manbalarda qayd etilgan[iii]. Ular asosan Yangi Buxoroda faoliyat yuritayotgan sanoat korxonalari, temir yo‘l stansiyalari, pochta idoralari, banklar, turli kompaniyaning agentliklari va harbiy qismlarda mansabdor lavozimlarda, ish yurituvchi, kotib, muhandis va ishchi-xizmatchi sifatida faoliyat yuritganlar.

XX asrning boshlariga kelganda amirlikdagi harbiy xizmatchilarning umumiy soni 8000 kishiga yetadi va ularning aksariyati rus-kazak bo‘linmalaridan iborat edi[iv]. 1917-yilga kelib Yangi Buxorodagi ruslarning soni demografik o‘shish va ko‘chib kelishlar evaziga 12 ming nafarga yetgan[v]. Qolaversa, Buxoro amirligining boshqa hududlarida ham Yevropa millati vakillarini tarqalishi kuchayib borgan. Masalan, Qashqadaryo, Surxandaryo, Tojikistonning Saroyqamar, Qoratog‘, Ko‘lob va unga tutashgan hududlarda ruslarning soni 50 mingdan oshiqroq bo‘lgan[vi].

1926-Buxoro aholisining milliy va etnik tarkibi to‘g‘risidagi aniq ma’lumotlarga 1926 yilda o‘tkazilgan aholini ro‘yxatga olish ishlari orqali ega bo‘ldik. Hisobotlarga ko‘ra biz tadqiq qilayotgan mintaqa hududlarida O‘zbekiston SSRning 2 ta okrugi mavjud bo‘lib, ular Buxoro va Zarafshon deb nomlangan. Chunki 1924 yilgi milliy hududiy chegaralanishdan so‘ng BXSР hududiga (1920-yil sentyabrgacha amirlik hududi) kiruvchi hududlarda bir respublika va ikki okrug shakllantirilgan edi. Buxoro okrugi aholi soni bo‘yicha

O‘zbekiston SSRda Buxoro okrugi yettinchi o‘rinni egallagan va okrugda jami 323.569 nafar fuqarolar istiqomat qilgan.

Buxoro okrugi ma‘muriy jihatdan Buxoro shahri, Bohovuddin, Buxoro, Vobkent, G‘ijduvon, Qorako‘l, Leninskiy (Shofirkon) va Rometan-Xayrobod tumanlaridan iborat bo‘lgan. Okrugda 55 ta millat va elat vakillaridan istiqomat qilib, o‘zbek va tojiklardan so‘ng oz sonli bo‘lib yashayotgan millatlar orasida ruslar 12.711 nafarni tashkil etgan bo‘lib, fors va eroniy xalqlar (7.481 nafar), arablar (5.849 nafar), yahudiylar (4.475 nafar), turkmalar (3.426 nafar), qozoqlar (1.353 nafarni) va tatarlar (2614 nafarni)dan son jihatdan ko‘pchilikni tashkil etgan.

Buxoro okrugida yashayotgan chexoslovak, serb, bolgar, shved, rumin, moldavan, yunon, eston, ziryani, votyak, fin, shved, lopar, koreys, yapon, mariy va kabardin kabi millat vakillari o‘larinin so‘zlashuv tili sifatida rus tilini ko‘rsatishgan. Bundan tashqari yuzlab armanlar, ukrainlar, beloruslar, polyaklar, va nemis Buxoro okrugi hududlari bo‘ylab tarqalgan edi va ular ham rusizabon sanalishardi. Evropa xalqlarining ushbu yerlarga kirib kelishi rus bosqini va bolsheviklar hokimiyatining o‘rnatilishi fonida yuz berganligi hechkimga sir emas.

Asosan qishloqlarda umriguzaronlik qilib, dehqonchilik va chorvachilik bilan shug‘illanadigan Sharq halqlaridan farqli o‘laroq Yevropa xalqlari shaharlarda yashab, ko‘proq davlat boshqaruv organlarida, harbiy tuzilmalarda, temir yo‘l sohasi va sanoat korxonalarida faoliyat yuritgan. Masalan ruslarning 4.284 nafari Eski Buxoroda, 6.085 nafari Yangi Buxoroda (hozirgi Kogon shahri), 321 nafari G‘ijduvon shahrida yashagan. Buxoro okrugi shaharlarida yashiyotgan ruslar 10.690 nafarni yoki umumiy hudud ruslarining 81.8 foizini tashkil etgan^[vii].

Ma‘muriy markazi Karmana shahri bo‘lgan va Kattaqo‘rg‘on, Nurota, Xatirchi, Payshnba shaharlari hamda Damariq, Qoradaryo, Karmana, Narpay, Nurota va Xatirchi tumanlarini o‘z ichiga qamrab olgan okrug Zarafshon deb nomlanib, uning aholisi ham etnik xilma-xillik kasb etgan. 1926-yilgi aholini ro‘yxatga olish ishlarining hisobotlarida qayd etilishicha Zarafshon okrugida o‘zbeklardan tashqari 38 ta millat va elat vakillari istiqomat qilgan. Ushbu hududda ruslarning soni 3732 nafarni tashkil erib, ulardan 2207 nafari erkaklar, 1530 nafarini ayollar tashkil etgan. Qolaversa slavyan xalqlarida ukrainlar 212 nafarni beloruslar esa 16 nafarni tashkil etin jami rusizabonlar soni 3960 yafarga etgan.

Buxoro okrugida bo‘lgani kabi bu hududda ham ruslar asosan Kattaqo‘rg‘on, Karmana, Nurota, Payshanba va Xatirchi shaharlarida yashagan. Masalan,

Kattaqo'rg'on shahrida Zarafshon okrugi ruslarining 56.5 foizi, yahudiylarning 62.3 foizi, ukrainlarning 77.3 foizi, nemislarning 78 foizi va armanlarning 89.3 foizi istiqomat qilgan. Ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatib turibdiki ikkala okrugda ham milliy ozchiliklarning Yevropa xalqlari qismiga kiruvchi etnik birliklar asosan shaharlarda istiqomat qilgan.

Ruslar va yerli aholi o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi biroz qiyin kechdi. Dastlab, Chor Rossiyasi xalqlariga yerlik aholi bosqinchi sifatida qarab o'zaro aloqa o'rnatishni istamagan. Qolaversa, diniy tafovut ham ularni ijtimoiy munosabatlarga kirishishiga to'sqinlik qilgan. XIX asrning 80-yillari o'rtalaridan boshlab savdo munosabatlarning rivojlanishi natijasida savdogarlar va yuqori qatlam vakillarining ruslar bilan aloqaga kirishishi ushbu jarayonlarni boshlab bergan. Sanoat korxonalarining kirib kelishi bilan xom-ashyoga talab ortib ruslar yerli aholi bilan iqtisodiy munosabatga kirishdi. Bu esa ular o'rtasidagi aloqalarning kengayishiga turtki bo'ldi.

Xulosa.Xullas, Buxorda rus diasporasining shakllanishida bevosita Chor Rossiyasining O'rta Osiyoga bostirib kirishi katta ta'sir ko'rsatdi. XIX asrning ikkinchi yarmida sodir bo'lgan ruslar bosqini Buxoro va unga tutashgan hududlarda rusning muqim yashab qolishi uchun zamin yaratdi. Mintaqaga salavyan xalqlarining ko'chib kelishi va soninig ortishida Chor Rossiyasi tomonidan olib borilgan ko'chirish siyosati muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Bolsheviklarning hokimiyat tepkasiga kelishi esa Buxoroda ruslarning soni va salmog'i jihatidan ikkinchi o'ringa olib chiqib, mitaqa bo'ylab keng tarqalishi uchun zamin yaratdi.

Adabiyotlar:

1. Почакаев Р.Ю. Казачьи «мотивы» в военном деле Бухары и Хивы под российским протекторатом // Средневековые тюрко-татарские государства. 2016. № 8. -С. 206.
2. Шубинский, П.П. Очерки Бухары / П.П. Шубинский // Исторический вестник. – 1892. – № 7.
3. Гафуров А. Толерантная Бухара (на исторических материалах конца XIX – начала XX веков) // Путь науки Международный научный журнал, № 12 (58), 2018, Том 1. - С. 61.
4. O'zbekiston Milliy Arxivi. I-3-fond, 1-go'xat, 88-yig'ma jild, 16-varoq.
5. Почакаев Р.Ю. Казачьи «мотивы» в военном деле Бухары и Хивы под российским протекторатом // Средневековые тюрко-татарские государства. 2016. № 8. -С. 206.
6. Гафуров А. Толерантная Бухара (на исторических материалах конца XIX – начала XX веков) // Путь науки Международный научный журнал, № 12 (58), 2018, Том 1. - С. 61.
7. Николаева Л.Ю. Русские в Восточной Бухаре // Восточный архив. 2008. № 17. - С. 34.
8. Всесоюзная перепись населения 1926 годаю Том XV. Узбекская ССР. Отдел I. Народность, родной язык, возраст, грамотность. Москва. Издания ЦСУ Союза СССР. 1926. -С. 144.
9. Всесоюзная перепись населения 1926 годаю Том XV. Узбекская ССР. Отдел I. Народность, родной язык, возраст, грамотность. Москва. Издания ЦСУ Союза СССР. 1926. -С. 144. -С. 21-23.
10. Всесоюзная перепись населения 1926 года. Том XV. Узбекская ССР. Отдел I. Народность, родной язык, возраст, грамотность. Москва. Издания ЦСУ Союза СССР. 1926. -С. 144.